

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 293-308.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.05.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 23.06.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HERATLI FAHRÎ VE ESERLERİ*

SONAY ÜNAL**

ÖZ

Fahrî b. Mevlânâ Sultan Muhammed Emîrî-i Herevî (ö. 16.yüzyıl sonları), Türk asıllı devlet adamı ve şair Mevlânâ Emîrî-i Horâsânî'nin oğludur. Tarihî ve kültürel öneme sahip olması hasebiyle uzun vadede yoğun bir şekilde debdebeli mücadelelere sahne olan Horasan'ın Herat vilâyetinde dünyaya gözlerini açmıştır. Herat'ta doğduğu için "Herevî" ve "Heratî" nisbeleri ile anılmaktadır. Bunların yanı sıra "Fahrî" ve "Emirî" nisbesi de kendisi için kullanılmaktadır. "Fahrî-i Herevî" adıyla şöhret bulmuş olup hicrî onuncu asrın önemli mütercim, şair ve yazarlarından. Kırklı yaşlarına doğru doğup büyüdüğü yerden ayrılıp Hindistan'a yönelenlerden olmuştur. Safevî Devleti (907-1148/1501-1736) ve Hindistan topraklarında varlık göstermiş Türk devletlerinden Argûn Hânedanlığı (884-962/1479-1555) ve Bâbü'r Devleti (933-1275/1526-1858)'nin önemli simalarındandır. Fahrî-i Herevî'nin nam-ı diğer Heratlı Fahrî'nin büyük şöhretinden bahsedilmesine rağmen hayat hikâyesi hakkında derli toplu bir bilgi bulunmamaktadır ve kendisi ile ilgili çok az kaynakta malumat vardır. Var olan bilgiler de birbirinin tekrarı niteliğinde olup son derece sınırlı, yetersiz ve eksiktir. Fahrî-i Herevî'den bizleri haberdar kılıp onun *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserinin önemini bizlere aşikâr kılan ilk kişi merhum tarihçi ve edebiyatçı Mehmed Fuad Köprülü'dür. Günümüz bazı araştırma kitaplarında ve makalelerinde de Fahrî-i Herevî'nin kaleme almış olduğu ve konusu itibarıyla alanında ilk olarak nitelendirilen *Ravzatu's-Selâtin* ve *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı iki kıymetli eserinin önemine değinilmiştir. İsimleri anılan iki eserin dışında muhtelif alanlara katkı sağlayan, yüzyıllar ötesinden günümüze ulaşmış, henüz pek bilinmeyen bilimsel açıdan farklı disiplinlere katkı sağlayan başka birkaç müstakil eseri ve bir divanı da vardır. Hicri onuncu asır içerisinde yaşamış olan müellifin eserleri dönemin edebiyatına, kültür ve sosyal tarihine ışık tutan mühim değerlerdendir. Yazıldığı dönemin edebî özelliklerini dil ve üslup açısından açık bir şekilde yansıtmaktadır. Farsça kaleme alınmış olan bahse konu eserlerinde dönemin siyasi, coğrafi ve kültürel gelişmelerini konu edinen tarihi anekdotlar da bulunmaktadır. Kaynaklarda Heratlı Fahrî, İran - Hint edebiyatının ve tarihinin meşhur şahsiyeti olarak anılmaktadır ve onun eserleri daha çok o sahalarda çalışmalara konu edinilmiştir. Onun çalışmaları edebiyatımız için önemli kaynaklar olmakla birlikte aynı zamanda kadim Türk tarihine ve kültürüne de ışık tutan son derece değerli eserlerdir. Belirtmek gerekir ki, Fahrî-i Herevî sadece İran-Hint edebiyatı ve tarihi için değil aynı zamanda Türk tarihi ve edebiyatı için de çok kıymetli bir yazardır. Eserleriyle Türk tarihi ve edebiyatına da katkı sunmuş, döneminin Türk asıllı mühim şair ve ediplerinden olmasına rağmen ülkemizde yeterince tanınmamakta ve eserleri de pek bilinmemektedir. Hülâsa hem yaşamı hem de eserleri hakkında noksanlığa binaen bu makalede Fahrî-i Herevî'nin çok az bilinen hayatı ve edebî kişiliği elde edilen bilgiler eşliğinde detaylı bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca çalışmada yazarın telif ettiği eserler ayrı başlıklar altında incelenecek ve eser içerikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fahrî-i Herevî, Letâifnâme, Tuhfetu'l-Habîb, Bostân-i Hiyâl, Heft Kişver, Senâiyu'l-Hüsn, Ravzatu's-Selâtin, Cevâhiru'l-'Acâyib, Tezkiretu'n-Nisâ

* Bu çalışma yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Şair ve Tezkire Yazarı Olarak Fahrî-i Herevî" adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, E-Posta: sonay.unal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8650-4311

FAKHRI FROM HERAT AND HIS WORKS

ABSTRACT

Fakhri b. Mawlana Sultan Mohammad Amiri Haravi (d. late 16th century) is the son of Turkish origin statesman and poet Mawlana Amiri Khorasani. He opened his eyes to the world in the Herat province of Khorasan which witnessed intense struggles in the long term due to its historical and cultural importance. Since he was born in Herat, he is known with the pseudonyms of "Haravi" and "Harati". In addition to these, the pseudonym "Fakhri" and "Amiri" are also used for himself. He became famous with the name "Fakhri Haravi" and is one of the important translators, poets and authors of the tenth century. He was one of those who left the place where he was born and grew up towards his forties and headed to India. He is one of the important figures of the Arghun Dynasty (884-962/1479-1555) and the Mughal State (933-1275/1526-1858), which is one of the Turkish states that existed in the Safavid State and India. Although Fakhri Haravi, also known as Fakhri from Herat, is mentioned about his great fame, there is no compact information about his life story and there is very little information about him in the sources. Existing information is also a repetition of each other and is extremely limited, insufficient and incomplete. The first person who made us aware of Fakhri Haravi and made the importance of his work *Rawzat al-Salatin* obvious to us was the late historian Mehmed Fuad Köprülü. In some of today's research books and articles, it has been mentioned significance of his two precious works, *Rawzat al-Salatin* and *Jawahir al-Ajayeb*, which are described as the first in their field in terms of their subject. Apart from the two works whose names are aforementioned, he has several other independent works and a divan, which contribute to various fields, have reached the present day from centuries, and contribute to different disciplines in scientific terms, which are not yet known. The works of the author, who lived in the tenth century of Hijri, are important values that shed light on the literature, culture and social history of the period. It clearly reflects the literary characteristics of the period in which it was written in terms of language and style. In his works written in Persian, there are also historical anecdotes about the political, geographical and cultural developments of the period. In the sources, Fakhri Haravi is mentioned as the famous figure of Iranian-Indian literature and history, and his works have been the subject of studies in those fields. While his works are important sources for our literature, they are also extremely valuable works that shed light on ancient Turkish history and culture. It should be noted that Fakhri Haravi is a very valuable writer not only for Iranian-Indian literature and history, but also for Turkish history and literature. He also contributed to Turkish history and literature with his works, and although he is one of the most important poets and writers of Turkish origin, he is not well known in our country and his works are not known. In short, due to the shortcomings about both his life and his works, this article will try to reveal the little-known life and literary personality of Fakhri Haravi in detail with the information obtained. In addition, the works written by the author will be examined under separate headings and the contents of the works will be emphasized.

Keywords: Fakhri Haravi, Lata ef-name, Tohfat al-Habib, Bostan al-Khayal, Haft Keşvar, Sanaye al-Husn, Rawzat al-Salatin, Jawahir al-Ajayeb, Tadhkirat al-Nisa

GİRİŞ

Heratlı Fahrî ya da yaygın olarak bilinen diğer adı ile Fahrî-i Herevî, yaşamını sürdürdüğü dönem ve coğrafya itibarı ile hem Hint hem de İran edebiyatı için oldukça önemli bir şahsiyettir. Hicri onuncu asır içerisinde yaşamını sürdüren yazarın kaleme aldığı eserler Farsça yazılmış olup İran ve Hindistan sahasında araştırmalara konu edinilmiştir. Aslen Türk olan Fahrî-i Herevî'nin eserleri dikkate alındığında onun Türk tarihi ve edebiyatı için de son derece değerli bir yazar olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Ülkemizde hayatı, edebî kişiliği ve eserleri pek bilinmeyen müellifin adından bahsedilmesini sağlayan *Rawzatü's-Selâtin* ve *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı iki önemli eseri bulunmaktadır. Adı anılan iki eseri dışında başka eserleri de bulunmaktadır. Bu iki eseri başta olmak üzere eserlerinin hak ettiği değeri bulması ve Türkçe literatüre kazandırılması amacıyla hazırlanan bu çalışma Fahrî-i Herevî'nin hayatını ve edebî kişiliğini konu edinmektedir. Bu bağlamda makalede, tarihsel okuma yöntemleri kullanılarak Fahrî-i Herevî'nin şahsi hayatı ve edebî kişiliği detaylı bir şekilde tetkik edilecektir. Bunun yanı sıra yazarın eserleri ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. Fahrî-i Herevî'nin Hayatı

Hem tarihî hem de edebî sahada önemli kaynak eserler sunmuş olan Fahrî b. Mevlânâ Muhammed Emîrî-i Herevî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hicri dokuzuncu asrın sonu hicri onuncu asrın başlarında Horasan'ın Herat vilâyetinde dünyaya geldiği tevatürle sabittir.¹ Kendisinin takribî olarak 903/1498 senesinde

¹ Zebihullâh-i Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İran ve der Kalemrov-i Zebân-i Fârsî*, C.5/3, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1373/1994, s. 1645-1646.

doğduğu belirtilmektedir.² Mevlânâ Emîrî-i Horâsânî'nin oğludur. İran'ın ve Hindistan'ın hicrî onuncu yüzyıl önemli mütercim, şair ve yazarlarından. ³ Dünyaya geldiği dönemde düzenli herhangi bir soyadı düzenlemesi olmadığı için eski dönemlerdeki herkes gibi mahlası bulunmaktadır ve malum olduğu üzere Heratlılar çoğunlukla “Herevî” nisbesiyle anılmaktadır. Bu nisbeyle tanınan birçok meşhur sima bulunmaktadır.⁴ Bu mahlas ile bilinen ünlü isimlerden olup “Fahrî-i Herevî” adıyla şöret bulmuştur.⁵ Onun ile ilgili kaynaklarda “Herevî”, “Heratî”, “Fahrî” yahut “Emîrî” mahlaslarının kullanıldığı görülmektedir. “Herevî”, “Heratî” ve “Fahrî” mahlasları üzerine herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Fakat “Emîrî” mahlası üzerine birkaç farklı şahsi fikir yer almaktadır

Türk tarihi ve edebiyatına büyük katkı sunan *Kâmûsu'l-A'lâm*'in müellifi Şemseddîn Sâmî'nin, yukarıda bahsi geçen ve Herevî'ye nispet edilenlerden “Emîrî” mahlasıyla “Kaleme aldığı *Bostân-i Hiyâl* manzumesi, birkaç mesnevisi vardır, Şâh Tahmasb-ı Safevî (930-984/1524-1576) zamanında yaşamış İran şairlerindedir ve Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesiyle yazdığı *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini Farsçaya çevirmiştir.”, şeklinde Fahrî-i Herevî'ye işaret etmiştir.⁶ Bu hususta edebiyatçı, şair ve devlet adamı olan Ali Asgar Hikmet ise, Şemseddîn Sâmî'nin onu Safevî Hükümdarı Şâh Tahmasb döneminde yaşamış *Bostân-i Hiyâl* adlı manzumesi ve birkaç mesnevisi bulunan “Emîrî” mahlaslı başka bir şair ile karıştırmış olduğunu belirtmektedir.⁷ Seyyid Ali Rızâ Nakâvî de Şemseddîn Sâmî'nin Fahrî-i Herevî için “Emîrî” mahlasını nispet etmesinin bir yanlışlık olduğunu kaydedip *Kâmûsu'l-A'lâm*'da hem Emîrî hem de Mevlânâ Fahrî b. Emîrî başlıkları altında müellif ile ilgili verilen bilgilere yer vermiştir.⁸

Şemseddîn Sâmî'nin bu lakabı bilerek ya da sehven kullanıp kullanmadığı yönünde net bir fikir ileri sürmek normal şartlarda mümkün görünmemektedir. Zira Ali Asgar Hikmet'in iddia ettiği üzere Şâh Tahmasb zamanında *Bostân-i Hiyâl* adlı eseri ve birkaç mesnevisi bulunan ve hatta aynı mahlasla anılan başka bir şairin olması da muhtemeldir. Ancak bu mahlas adı altında ayrıca “Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini Çağatay Türkçesi'nden Farsçaya çevirmiştir”, şeklinde bir cümle de vardır. Bu sebeple Şemseddîn Sâmî'nin bu lakabı bilerek ve farkında olarak kullandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra Agâh Sırrı Levend kaleme aldığı Ali Şîr Nevâî adlı eserinde “*Kâmûsu'l-A'lâm*'da kaydedilen “Emîrî” mahlaslı kişi Fahrî-i Emîrî-i Heratî'dir” şeklinde bir ifadeye yer vermektedir.⁹ Öyle ki, Fahrî-i Herevî'nin babasının Herat emirlerinden olmasından mütevellid “Emîrî” mahlasını kullandığı yönünde bir rivayet de mevcuttur. Bu söylem göz önünde bulundurulursa Şemseddîn Sâmî'nin bahse konu mahlası, Fahrî-i Herevî için de kullanmış olması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca kaynaklarda anılan tam ismi içerisinde “Emîrî” adının mutlaka geçtiği dikkati çekmektedir. Bu açıdan da bakıldığında böyle bir mahlasın Şemseddîn Sâmî tarafından kullanılmış olması mantıksal olarak oldukça doğal bir yaklaşım görünmektedir. İlave olarak Sa'îd Nefîsî de onun hakkında bilgi verirken mahlasını “Emîrî” olarak vermektedir.¹⁰

Kaynaklarda dört farklı nisbesinin kullanıldığı görülen Fahrî-i Herevî'nin tam adı hususunda ise birbirine yakın ama çeşitlilik arz eden söylemler bulunmaktadır. Kendisi ve eserleri hakkında bilgi bulunan kaynaklardan “*Kâmûsu'l-A'lâm*” da Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî; “*Hülâsatu'l-Efkâr*” da Mevlânâ Sultan Muhammed Emîrî; “*Târîh-i Edebiyât der İran*” ve “*Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*”de Sultan Muhammed b. Emîrî-i Herevî; “*Târîh-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî*”de Sultan Muhammed Fahrî-i Herevî, Sultan Muhammed Fahrî b. Emîr-i Herevî; *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*'de “Mevlânâ Sultan Muhammed”; *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*'de Sultan Muhammed Fahrî b. Muhammed Emîr-i Herevî, Fahrî b. Emîrî Herevî, Fahrî b. Muhammed Emîrî, Fahrî b. Muhammed Emîrî Herevî isimleri ile zikredilmektedir. Adı geçen bazı çalışmalarda ise yukarıda belirtilen isimlerden biri ya da Muhammed b. Emîr, Muhammed b. Emîrî-i Herevî, Fahrî b. Sultan Muhammed Emîrî, Fahrî Sultan Muhammed b. Emîrî gibi künyelerle anılmaktadır.

Babası Mevlânâ Emîr-i Horâsânî Orta Asya, İran ve bugünkü Afganistan topraklarını kapsayan alanda hüküm süren Türk-Moğol başta olmak üzere diğer reâyâ unsurlarının kültürel değerlerinin karışmasından oluşan İslâm hanedanı Timurular¹¹ (771-912/1370-1507)'in son yıllarında ve Türkmen bir devlet olup mezhepsel olarak On İki İmâm Şiîliğini benimseyerek İran'da hüküm süren Safevîler¹² (906-1148/1501-1736) döneminin ilk zamanlarında yaşamıştır. Horasan'ın ileri gelen devlet adamlarından olup çağının şiiir söyleyenlerindedir.

² Mehdî Firûzyân, “Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Fahrî-i Herevî ve Hâfiz-i Şîrâzî”, *Nâme-i Ferhengistân*, No. 3, 1393/2014, s. 352.

³ Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646; Mansûr Restgâr Fesâî, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, İntişârât-i Simet, Tahran 1380/2001, s. 522-523.

⁴ Seyfî-i Herevî, Abdullah-i Herevî, Mîr Ali-i Herevî bu nisbeyle tanınmış meşhur isimlerdendir. Bkz., Recep Uslu, “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 217.

⁵ Fahrî-i Herevî, *Divân-ı Fahrî-i Herevî*, (Haz. Ahmed Keremî), İntişârât-i Tâlâr-i Kitâb Tahran, 1366/1987, s. f.

⁶ Şemseddîn Sâmî, “Emîrî”, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.2, Mîhrân Matbaası, İstanbul 1306/1888, s. 1042.

⁷ Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-Nefâis*, çev. Hekîm Şâh Muhammed Kâzvinî, Nşr. Ali Asgar Hikmet, *Bank-i Millî-i İran*, Tahran 1323/1944, s. ٥٤.

⁸ Seyyid Ali Rızâ Nakâvî, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, Mu'essese-i Metbû'ât-i İlmî, Tahran 1347/1968, s. 92-93.

⁹ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s. 261, d. 17.

¹⁰ Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî*, C.2, Çâphâne-i Mîhen, Tahran 1344/1965, s. 438.

¹¹ Timurular ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, *Timurular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 1-220.

¹² Safevî Devleti ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevî Devleti Tarihi*, Kimlik Yayınları, Ankara 2015, s. 1-157.

HERATLI FAHRÎ VE ESERLERİ

Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî (ö. 936/1530) ve Mevlânâ Abdullah Hâtîfî (ö. 927/1521) gibi şairlerle yakın dostluğu bulunmaktadır.¹³ Umumî olarak bu ifadelerden hareketle onun saygın ve tanınan bir aileye mensup olduğu, çocuk yaştan itibaren asil aile ortamında ilim sahiplerinin meclislerinde bulunarak devrin ilimlerine vakıf olarak yetiştiği yönünde bir kaniya ulaşabiliriz. İlmî olarak ilham alıp beslendiği çevreler kesin bir şekilde bilinmemekle birlikte dönemin meşhur şairleri olan Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî ve Mevlânâ Abdullah Hâtîfî'nin gençlik yıllarının tamamını Herat'ta geçirdiği bilinen Fahrî-i Herevî'ye edebî ve ilmî olarak katkı sağlamış olmaları ihtimal dahilindedir.

İranlı şair ve tezkire yazarı Takiyuddîn Evhadî-i Belyânî (ö. 1042/1633) '*Arafâtu'l-Ârifîn ve 'Arasâtu'l-Âşıkîn ya da 'Arafâtu'l-Âşıkîn ve 'Arasâtu'l-Ârifîn* adlı tezkiresinde Mevlânâ Emîr-i Horâsânî hakkında dönemin hoş tabiatlı, hekim, bilge, belagat sahibi, itibar gören ileri gelenlerinden ve büyüklerinden olduğunun söylendiğine yer vermektedir. Ayrıca onun emir olmasından ötürü "Emîrî" mahlasını kullandığının rivayet edildiğinden bahsetmektedir. İlaveten Şâh İsmâil (907-930/1501-1524)'in Herat'ı 916/1510'da ele geçirdikten sonra orayı onun ve Durmuş Hân Şamlu (ö. 930/1524)'nun sorumluluğuna bıraktığını, onların da burayı oldukça iyi bir şekilde idare ettiklerini aktarmaktadır.¹⁴ Fahrî-i Herevî'nin babası ile ilgili verilen bu ifadeler dışında hayatının evreleriyle ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak anlaşılacağı üzere onun babası dönemin yüksek makam sahibi Şamlu oymağı emirlerindedir.

Fahrî-i Herevî de dönemin oldukça mahir, güçlü şair ve mümtaz ediplerinden olup ziyadesiyle güzel gazeller söylemiştir.¹⁵ Ayrıca son derece hoş tabiatlı ve fazilet sahibiydi. İçinde bulunduğu zamanın ender kişilerindendi.¹⁶ Şâh İsmâil zamanında Horasan valisi Sâm Mîrzâ Safevî'nin naibi Durmuş Hân'ın ve onun veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî (ö. 936/1530)'nin himayesine girdi. Habîbullah Sâvecî'nin methiyecisi oldu.¹⁷ Habîbullah Sâvecî'nin, Fahrî-i Herevî'nin en kadirşinas ve en değerli memduhu olduğu söylenmektedir. Ayrıca Habîbullah Sâvecî'ye onun her zaman "Velînimet" olarak hitap ettiği de rivayet edilmektedir.¹⁸ Fahrî-i Herevî bir süre yaşamını onun yanında idame ettirdi. Burada onun gözetiminde Alî Şîr Nevâî'ye ait *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini Şâh İsmâil ve oğlu Sâm Mîrzâ namına 928/1522 yılında tamamlayıp ismini *Letâifnâme* koydu.¹⁹

Edebî kariyerine genç yaşta başlamış olan Fahrî-i Herevî, Şâh İsmâil (ö. 930/1524)'in ölümünün ardından henüz on yaşında iken Safevî Devleti'nin başına geçen Şâh Tahmasb'ın himayesine girdi ve onun methiyecisi oldu.²⁰ Şâh Tahmasb'ın hâkimiyet sürecinin bir dönemine kadar Herat'ta yaşadı.²¹ Bir müddet sonra Herat'tan ayrıldı. Fahrî-i Herevî'nin Herat'tan nasıl ayrıldığı ile ilgili bir ifade farkı yoktur. Sadece özünde küçük bir deyiş nüansı aksettirmektedir. *Târîh-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî'de ve Kâmûsu'l-A'lâm*'da Fahrî-i Herevî'nin hac görevini yerine getirmek üzere Herat'tan ayrıldığı ve hac vazifesini ifa ettikten sonra Hindistan sınırları içerisinde yer alan Sind eyaletine doğru yola çıktığı kaydedilir.²² Öte yandan Fahrî-i Herevî'nin Şâh Tahmasb zamanında hac vazifesini yerine getirmek niyetiyle Herat'tan çıkıp doğrudan Sind'e gittiği ve bahsi geçen yerde bir müddet kaldığı zikredilir.²³

Fahrî-i Herevî'nin doğduğu yer olan Herat'tan neden ayrıldığı üzerine kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun ayrılma nedenleri ile ilgili birkaç gerekçe sunmak mümkündür. Bunlar; Safevî Devleti ile birlikte bölgede filizlenen Şîî mezhebinin vizyon kazanıp kendisini ciddi anlamda hissettirecek boyuta gelmesi, Horasan'da yaşanan siyasi gergin ortamın varlığı neticesinde endişelenmiş olmasından mütevellit sakin bir ortam arzulanması, bilgisinin sınırlarını genişletip kendisini geliştirebilmek ve ilmî olarak yeni şeyler öğrenip ilerleyebilmek isteği, Hindistan saraylarında hükümdarların kalem ehline şaşalı bir yaşantı sunmaları hakkında duyulan baş döndürücü söylemler ve Hindistan'da Türk asıllı hânedanlıkların hüküm sürüyor olması şeklinde sıralanabilir. Aslında Fahrî-i Herevî'nin Herat'tan Hindistan'a gidişi bir göçtür. Zira doğduğu topraklara geri dönmemiştir. Ancak bu göç evvela kişinin kendisine daha sonra çevresine ışık tutup faydalı olmak için umuda doğru atılan bir adım olarak düşünülmelidir.

¹³ Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1645-1646.

¹⁴ Gıyâsüddîn-i Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C.4, İntişârât-i Kitâbhâne-i Hayyâm, Tahran 1333/1954, s. 575-594; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C.1, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1348/1970, s. 430.

¹⁵ Nefîsî, *age*, s. 277, 377.

¹⁶ Nakâvî, *age*, s. 93; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *age*, s. 429.

¹⁷ Nefîsî, *age*, s. 277-278,438; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646.

¹⁸ Nakâvî, *age*, s. 93; Hüsâmeddîn Râşidî, "Fahrî-i Herevî ve Se Eser-i U", çev. Muhammed Muzaffer, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, S. 2, 1350/1971, s. 442.

¹⁹ Nefîsî, *age*, s. 277-278,438; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646.

²⁰ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., National Library of Kalkûta, No: 482, Kütüphane Katalog Bilgisi; Ahmed Gülçîn-i Meânî *age*, s. 420, 430.

²¹ Nefîsî, *age*, s. 377.

²² Şemseddîn Sâmî, "Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C.5, 1314/1896, s. 3348.

²³ Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646; Sind'te yaklaşık olarak on altı, on yedi sene kaldığı rivayet edilmektedir. Bkz. Râşidî, *agm*, s. 455; Firûzyân, *agm*, s. 352-353.

Kaynaklarda hangi mezhebe bağlı olduğu, hangi mezhebi tercih ettiği hususunda da bir ifade bulunmamaktadır. Ancak *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinde kendisinin verdiği bilgiye göre Haremeyn-i Şerife'nin ziyaret etmek için yola çıkmıştır ancak yolu Sind'e düşmüştür.²⁴ Hac vazifesini yerine getirip getirmediği hususunda kaynaklarda üzerinde hemfikir olunan bir söylem bulunmasa da bazı kaynaklarda zikredildiği ve kendi ifadesine göre niyetini gerçekleştirmeden Sind'e gittiği anlaşılmaktadır. Ehli sünnetten olması muhtemeldir. Bahsi geçen "Hac"dan kasıt da İslâm alemi için kabul gören Mekke ve Medine olmalıdır. Fakat Şii inancına mensup bir Türk devleti olan Safevîler döneminde bahsedilen hac söyleminden Meşhed'e yahut Necef'e gitmek üzere ayrılmış olması da muhtemeldir. Zira Şâh İsmâil zamanında Tebriz ele geçirildikten sonra Sünnî mezhebine mensup ahâlinin kılıçtan geçirildiği bilinmektedir.

Herat'tan ayrıldıktan sonra Sind bölgesindeki Tatta vilâyetine gitti ve burada hüküm süren Argûn Hanedanlığı hükümdarlarından Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un (928-962/1522-1554) himayesine girdi.²⁵ *Senâiyu'l Hüsn ve Ravzatu's-Selâtin* adlı çalışmalarını onun adına yazdı.²⁶ Fahrî-i Herevî'nin Herat'ta ne kadar kaldığı ve buradan ne zaman ayrıldığı yönünde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sind'te yaklaşık olarak on yedi sene kaldığı rivayet edilmektedir.²⁷ Onun *Ravzatu's-Selâtin*'i Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un namına 958/1551'de kaleme almaya başlayabilmesi için bu tarihten evvel Sind'e ulaşmış olması gerekmektedir.

Ayrıca Sind'te takribî on yedi sene kaldığı ve 963/1556 senesinde tahta yeni çıkmış olan Ekber Şâh'ın sarayına intisap etmiş olduğu zaman dilimi dikkate alınırsa onun Sind'e 946/1539 yılı civarında varmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Memleketi olan Herat'tan ayrılmış olabileceği yıl aralığı da hicri onuncu asrın ilk yarısının sonlarına vârid olunan 944-945/1537-1538 seneleri öngörülebilir. Zira yukarıdaki verilere dayanarak yapılan bu çıkarımlar Fahrî-i Herevî'nin, Şâh Tahmasb'ın hâkimiyet sürecinin bir dönemine kadar Herat'ta yaşadığı bilgisi ile de örtüşmektedir.

Fahrî-i Herevî'nin himayesinde bulunduğu "Meliku'l Müeyyed" ünvanına sahip olan Hüseyin Şâh Argûn, takribî olarak altmış üç yaşındayken geçirdiği felç sonucu hareket edemez ve konuşamaz hale geldi. Bu durumu fırsat bilen aynı soya mensup olan Muhammed Îsâ Tarhân ve devletin ileri gelenleri Tatta şehrini yağmalayıp 961/1554 senesinin Aralık ayında yönetimi ele geçirdi. Ertesi yılın Şubat ayında Hüseyin Şâh Argûn'un vefatı ile Muhammed Îsâ Tarhân'ın hükümranlığı başlamış oldu.²⁸

Ancak Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünün akabinde Argûn Hanedanlığı için Muhammed Îsâ Tarhân ve Sultan Mahmûd Gökeltaş arasında taht mücadelesi vuku buldu. Mücadele sonrası pek çok kültüre ev sahipliği yapmış Sind bölgesi ikiye bölündü. Tatta merkezli Aşağı Sind Muhammed Îsâ Tarhân (962-974/1555-1567)'in ve Bakkar merkezli Yukarı Sind Sultan Mahmûd Gökeltaş (962-974/1555-1566)'ın hâkimiyetine geçti. Böylece Argûn Tarhân Hanedanı (962-999/1555-1591) dönemi başlamış oldu.²⁹ O vakit Tatta'da bulunan Fahrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'tan sonra Argûn Tarhân Hanedanı'nın Tatta merkezli Aşağı Sind bölgesinin başına geçen Hindistan ümerasından Muhammed Îsâ Tarhân'ın ilgisine ve ihsanına mazhar oldu.³⁰ Ancak Ahmed Gülçin-i Meânî'nin vermiş olduğu bilgiye göre Fahrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünün ardından Sind'ten ayrılarak Hindistan'a gitti. Bu yolculuğu Bâbürlülerin üçüncü hükümdarı Hümâyün Şâh (937-963/1530-1556)'ın vefatına ve Ekber Şâh'ın tahta geçtiği zaman dilimine tesadüf etmektedir.³¹

Hindistan'da Ekber Şâh'ın cülûs merasimi cihetiyle Süleyman (a.s.)'a hediye sunan karınca misali herkesin hediye gönderdiğini dile getiren Fahrî-i Herevî, kendilerinin de törene katılıp tüm güzellikleri üzerinde toplayan o hazret için kaside inşa edip tahta geçişi münasebetiyle övgüde bulduklarını belirtmektedir.³² Bu vesileyle 963/1556'da henüz yeni tahta geçmiş olan Hümâyün Şâh'ın oğlu Ebû Feth Celâleddin Muhammed Ekber Şâh (963-1014/1556-1605)'in himayesine girdi³³ ve ömrünün geri kalan yıllarını Hindistan'da geçirdi.³⁴

Fahrî-i Herevî'nin Ekber Şâh'ın tahta çıktığı yıl olan 963/1556 senesinin Şubat ayında Hindistan'da olabilmesi için Sind'te başlayan yolculuğunun Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın ölümünden hemen sonraki aylara tekabül ediyor olması gerekmektedir. Şairi, edipleri himaye altına alıp koruyup gözetmek dönemin büyüklük alametlerinden olması sebebiyle Muhammed Îsâ Tarhân'ın Fahrî-i Herevî başta olmak üzere sarayda bulunan diğer kalem erbablarına alâka göstermiş olması ve Fahrî-i Herevî'nin bu esnada onun himayesine sığınmış

²⁴ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, (Nşr. Hüsâmeddîn Râşidi), Haydarâbâd, 1388/1968, s. 113.

²⁵ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, (Nşr. Hayyâmpûr), İntişârât-ı Mu'essese-i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebriz, 1345/1966, s. ١١٣; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646.

²⁶ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. ٤; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1647,1652.

²⁷ Firûzyân, *agm*, s. 353.

²⁸ Râşidi, *agm*, s. 452.

²⁹ Abdülkerim Özaydın, "Argûn", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 357.

³⁰ Şemseddin Sâmî, "Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî", s. 3348; Nefîsî, *age*, s. 377.

³¹ Ahmed Gülçin-i Meânî, "Tuhfetu'l Habîb", *Neşriyye-i Ferheng-i Horasan*, Yıl 5, S. 3-4, 1343/1964, s. 8.

³² Ahmed Gülçin-i Meânî, *agm*, s. 8; Nefîsî, *age*, s. 377; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114.

³³ Firûzyân, *agm*, s. 353.

³⁴ Nefîsî, *age*, s. 376.

olması gayet doğal bir durumdur. Yani bazı kaynaklarda belirtildiği gibi onun ilgi ve ihsanına mazhar olduğu doğru bir bilgi olmalıdır. Ancak kısa ve geçici bir dönemi kapsadığını vurgulamak yerinde olacaktır. Fahrî-i Herevî'nin, Muhammed İsâ Tarhân'ın himayesinde uzun süre kalmasına engel olan sebep ya da sebepler neydi? Bu suâle cevap mukabilinde, elde bir veri olmadığı için burası tamamıyla karanlıktır. Bu hususta bir bilgi olmasa da onun Sind'ten ayrılışı ile ilgili de birkaç neden öne sürmek mümkündür. Fakat en önemli sebep tanışıklıkları Herat'ta iken başlayan, yaklaşık olarak on yedi yılını birlikte geçirdiği ve ifadelerinden kendilerine karşı gönül bağının olduğu anlaşılan Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un rahatsızlık geçirmesinin hemen akabinde Muhammed İsâ Tarhân'ın zorbalıkla tahtı ele geçirmeye çalışmasının ve Ebû Feth Hüseyin Şâh Argûn'un bu hadiseden iki ay sonra vefat etmesinin Fahrî-i Herevî'yi duygusal anlamda etkilemesi olmalıdır.

Yaşamı boyunca birçok alanda eserler veren Fahrî-i Herevî'nin hangi tarihte öldüğünü belirten kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Nimet Yıldırım'ın çalışmasında onun ölüm tarihi 970/1562'den sonra olarak kaydedilmiştir.³⁵ Şemseddin Sâmî de onun hicrî onuncu asrın sonlarında hayata gözlerini yumduğunu belirtmektedir.³⁶ Bu sebeple tam olarak öldüğü tarih ve mezarının nerede olduğunu tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak ömrünün son yıllarını Ekber Şâh'ın himayesinde geçirdiği bilinen Fahrî-i Herevî var olan yukarıdaki bilgilere göre yüz yıla yakın uzun bir ömür sürmüş olmalıdır.

2. Edebî Kişiliği

Hicrî onuncu asrın önemli simalarından olan Fahrî-i Herevî'nin tahsil ve terbiyesi hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Eğitim ve öğretimini nerelerde yaptığı, kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Tesadüf edilen kaynaklarda ve eserlerinde bu hususta herhangi bir bilgi hemen hemen bulunmamaktadır. Fakat bu husustaki küçük veriler bir araya toplanıp beyin süzgecinden geçirilirse onun edebî kişiliğini kısmen aydınlatmak mümkündür. O, ömrünün en güzel çağları olan çocukluk evresinin ve gençlik yıllarının tamamını doğmuş olduğu Herat'ta geçirmiştir. Şüphesiz, Herat dönemin önemli bilim, kültür, fikir, sanat, siyaset faaliyetlerinin merkeziydi. Şairler, yazarlar, kalem ehilleri için gözde mekân olarak görülmekteydi. O dönemde ilim, irfan ve fazilet sahibi kalem erbabı evde, sokakta, meclislerde bir araya gelmekteydi ve bu topluluk arasında ilmi konularda üstün olma rekabeti mevcuttu. Çocukluk döneminden itibaren Fahrî-i Herevî'nin büyüklerin mertebesine ulaşmak için âlimlerin yetiştiği bu çevreden kolayca imkân elde edip kendisini edebî terbiye ve bilgilerle donatmış olması, devrin geçerli ilimlerini öğrenmesi pek tabiidir.

Şair, mütercim ve yazar vasıflarını üzerinde barındıran Fahrî-i Herevî, baba tarafından âlim ve şair bir aileden gelmektedir. Bilgi, zekâ, yetenek işi olan nazım ve nesir alanında ustaca kalem oynatıp başarılı eserler ortaya çıkarmıştır. Edebiyat dünyasına kazandırdığı ilk eseri olan ve “*Letâifnâme*” adını koyduğu *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini yirmili yaşlarında tamamlamıştır. Ülkemizde bilhassa bu eseri ile tanınmaktadır. İlim çevresinde kendisinden ve *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserinden bahseden ilk kişi Türk tarihinin ve edebiyatının önemli ismi Mehmed Fuad Köprülü'dür. Türk edebiyatının mühim şahsiyetlerinden biri olan büyük şair ve devlet adamı Ali Şir Nevâî'nin (ö. 906/1501) Çağatay Türkçesi ile yazdığı bu eserini ustalıkla Farsçaya çevirmiş olması Fahrî-i Herevî'nin hem disiplinli bir mizaca sahip olduğunun kanıtı hem de Türkçe ve Farsça ile yazılmış olan edebî klasik eserleri okuyup incelemiş olduğunun göstergesidir. Fahrî-i Herevî, Farsça yazdığı *Ravzatu's-Selâtin* ve *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserlerinde de Türk dili ile şiir yazmış şairlere ve bu şairlerin eserlerinden örnekler yer vermektedir. Bu onun şüpheye mahal bırakmaksızın Türk dilini rahatlıkla kullanabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda onun kıymete hâiz bir derecede Türkçe ve Farsça dilbilgisi kurallarına vâkıf olduğuna da bir nişanedir. Ayrıca eserlerinde yeri geldiğinde uygun düşen yerlere Arapça beyitleri yerleştirerek aktardığı bilgileri pekiştirmiş olması kendisinin Arapçayı da iyi bildiğini göstermektedir.

Safevî Devleti'nde konuşma dili olarak Türk dilinin hâkim bir dil olması ve Fahrî-i Herevî'nin babasının “Türkmen Şamlu” aşiretine mensup emirlerden olması ve hatta soyunun bu oymağa dayanması hasebiyle Türkçeyi iyi derecede bildiği düşünülmektedir. Kaleme aldığı eserlerinden onun hem Türkçenin hem Farsçanın hem de Arapçanın dil ve edebiyatının teknik ve inceliklerine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum onun küçük yaşlardan itibaren hocalardan ders alarak iyi bir edebiyat kültürüne sahip olduğunu, sağlam bir medrese tahsili gördüğünü, zihin hazinesini edebî ve ilmi sahada bilgiler ile donattığını da kanıtlar niteliktedir. Dönemin hangi hocalarından ders aldığı bilinmemektedir. Fakat Fahrî-i Herevî'nin çocukluk evresinde babasının yakın dostluğu bulunduğu bilinen zamanın ünlü âlimleri Mevlânâ Hilâlî-i Çağatâyî, Mevlânâ Abdullah Hâtifi'nin edebî görgü ve ilminden faydalanmış olması muhtemeldir. Gençlik evresinde ise şair ve fazıl şahsiyetler yetiştirdikleri bilinen mesleğinde mâhir ilk hâmileleri Durmuş Hân ve onun veziri Hâce Kerimüddin Habîbullah Sâvecî'den ders almış olması ve hatta şairlere oldukça önem veren Şâh Tahmasb'ın meclislerinde çok şey öğrenmiş olması da mümkün gözükmektedir. Özellikle gençlik dönemi memduhlarından olan Hâce Kerimüddin Habîbullah

³⁵ Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001, s. 10.

³⁶ Şemseddin Sâmî, “Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emirî”, s. 3348.

Sâvecî'ye "Velînimet" olarak hitap ettiği nakledilen Fahrî-i Herevî'nin ondan edebî ve ilmî anlamda iyi bir eğitim aldığını ve insanî yönden çokça şeyler öğrendiğini söylemek mümkündür.

Küçük yaştan itibaren tertip edilen türlü meclislerde bulunarak kendisini yetiştirdiği, edebî ve ilmî yönüne mütemadiyen katkı sağladığı düşünülen Fahrî-i Herevî'nin, eserlerinden zamanının edebiyat ve tarihle uğraşan ilim erbabı âlim, edip ve fazîllar ile ünsiyet kurup onların bilgi ve fazilet harmanlarından kendisine lazım gelen faydalı bilgilerden istifade ettiğine, kendisini etkileyen konuşmaların tesiri altında kalarak zamanının ilimlerini öğrendiğine *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserinin ön sözünde bizzat kendisi de işaret etmektedir. Örneğin, şeref ve şan sahibi Ebû Feth Hüseyin Şâh'ın meclisinde bulunarak benzeri olmayan manaların inceliğini ve akıl kulağını etkileyen söz cevherleri ile gönül sayfasını doldurduğunu söylemektedir. Bu hususta Fahrî-i Herevî, Ebû Feth Hüseyin Şâh'a sunduğu *Ravzatu's-Selâtin* adlı eserinde şunları kaydetmektedir: "Cennetmekân Hâkânî-i Şîrvânî hazretlerinin şiir divanını ve şahsiyetlerinin büyüklüğünü niyaz halinde anlattıkları bir gün akıllarına şiirin başlamasından, kimi zaman şiire alâka göstermiş şerefli mizaca sahip yerel cevherlerden olan sultanların ahvâlî, şiir yazma yetenekleri, inciler saçan söyledikleri güzel beyitleri yadigâr olarak kaydetmek geldi ve buna binâen dostların günlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bahçeden bir araya topladım".³⁷

Fahrî-i Herevî'nin muhtelif meclislerde gönül sayfasını doldurmasının yanı sıra ilham aldığı ve zihin dünyasının güçlenmesine vesile olan şeylerden diğeri de kendisinden önceki usta isimlerin eserleridir. Fahrî-i Herevî'nin *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserinin ön sözünde yer verdiği küçük olan evinin bir köşesinde *Tuhfetu'l-Habîb* mecmuasının içinde bulunan güzide şiirlere göz gezdirirken ansızın gözlerinin Hâce Hâfız hazretlerinin gazeline nazîre yaparak yazdığı Mihri'ye ait bir gazele iliştirdiği söyleminden de onun Hâfız'ın şiirlerini çok iyi incelediği ve Hâfız'ın şiir sanatına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Fahrî-i Herevî ayrıca adını andığı Mihri'nin gazelinin mükemmelliğini dile getirdikten sonra bazı insanların bu gazelin Hâfız'ın şiiri olduğu düşüncesine kapıldıklarına yer vermektedir.³⁸ Verdiği bu bilgiler ışığında kendisi başta olmak üzere çağındaki kimi aydın çevrenin de Hâfız-ı Şîrâzî'nin tesiri altında kaldığını açıkça gözler önüne sermektedir. Böylece hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi onuncu yüzyılda da Hâfız-ı Şîrâzî'ye ilgisiz kalınmadığını ispat etmektedir.

Fahrî-i Herevî şairlik vadisinde kılavuzsuz ilerlenemeyeceğini benimseyerek tasavvuf neşvesine sahip olan eski üstadlardan Hâfız-ı Şîrâzî-yi adeta kendisine rehber olarak seçmiştir. Onun kaleme aldıklarını derinlemesine okuyup irdelediği ve etkilenerek onun üslubuna yakın şiirler yazdığı net bir şekilde görülmektedir. Müellifin eserleri incelendiğinde Unsurî (ö. 431/1040), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1221), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390) gibi kendisinden önceki güçlü şairlerin divanlarından istifade ettiği ve ilham aldığı anlaşılmaktadır. Divanların dışında hem edebî hem de tarihî kaynaklardan iltikat ettiği de eserlerinde âşikârdır. *Lübâbü'l-Elbâb*, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, *Mecâlisü'n-Nefâis*, *Silsiletü'z-Zeheb*, *Nasuh-i Ekâbir*, *Mantıku't-Tayr* ve *Ahlâk-i Nâsirî*, *Enisu'l-'Âşîkîn*, *Hadâiku's-Sihr*, *Târîh-i Mîr*, *Zafernâme* bunlardan bazılarıdır.

Fahrî-i Herevî'nin eğitim ve öğretimi ile alâkalı engin bir bilgiye maalesef sahip değil. Fakat devrin hâkim dillerinden olan Türkçe ve Farsçayı kalem oynatacak kadar iyi bilmektedir. Bu bağlamda tercüme ve telif eserleri vardır. Döneminin şöhret bulup saygı uyandırmış kimselerinden olduğu söylenmektedir. Tüm yaşamını saray erkânı çevresinde himaye ve lütuf göreberek geçirdiği anlaşılmaktadır. Böyle mahfillerde yetişmiş olması hasebiyle kaynaklarda zikredildiği gibi Fahrî-i Herevî'nin hem döneminin zengin bilgi birikimine sahip olduğu hem de oldukça iyi bir edip ve şair olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yaşamı süresince zamanının hükümdarlarının lütfuna ve ihsanına nail olmuştur. Yani edep bakımından da üstün vasıflara sahip olduğu âşikârdır. Zira lütfu uğramanın yolu hem edep hem de bilgidir. Fahrî-i Herevî'nin devrin hükümdarları tarafınca ihsanla lütfedilmesi ve ömrünün sonuna kadar bu makamını korumuş olması onun saray şairi olduğunu akıllara getirebilir. Zira himayesi altına girdiği hükümdarlarla ilgili övgü niteliği taşıyan şiirleri bulunmaktadır. Ancak kalem ehli kimselerin himayesi altına girdikleri kişilere övgü dolu sözlerle methiyeler yazmış olmaları doğal bir yaklaşımdır. Nitekim, methiye kimi zaman bir şeyler elde etmek için zarurî olarak yapılmış olsa da çoğu zaman saygının, hayranlığın, sevginin, en samimî ve içten duyguların ifadesi de olabilmektedir.

Bunun yanı sıra divanında yer alan gazellerinde lütfu uğramış olsa da sarayda gözünün olmadığı yaşam anlayışını yansıtan ve örnek teşkil eden ipuçları bulunmaktadır. Şiirleriyle dünyevî âlemdeki maddî varlıklara karşı istek ve eğilim gayesinin olmadığını çok güzel bir şekilde ifade etmiştir. Bu sebeple kendisinin saray şairi olduğunu söylemek yanlış olur. Hükümdarlar başta olmak üzere diğer devlet büyüklerinden maddî bir beklentiye girmediğini yansıtan beyitlerinden bir tanesi şöyledir.³⁹

می نهم بر سرچو تاج شه سبوی خویش را

پادشاه وقت خویش فقر فخری را از آن

Kendi vaktimin padişahıym fakirliğim ondan gelen bir iftihardır,

³⁷ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. 2; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 3.

³⁸ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 116.

³⁹ Fahrî-i Herevî, *Divân-ı Fahri-i Herevî*, s. 11.

Padişah tacı gibi başıma koyarım kendi testimi.

3. Eserleri

Fahrî-i Herevî'nin *Letâifnâme* isimli bir de tercüme çalışması, dönemin şairlerinin gazellerini bir araya getirdiği *Tuhfetü'l Habîb* ve *Bostân-i Hiyâl* adlı iki eseri, lafzî ve mânevî sanatlar üzerine yazdığı *Senâyü'l Hüsn*, *Hefti Kişver* adlı efsanevî ve ahlâkî konuları harmanlayarak yazdığı tarih konulu bir kitabı, bilimsel açıdan farklı disiplinlere katkı sağlayan iki tezkire kitabı ve bütün şiirlerinin toplandığı bir divanı vardır. Eserleri ve içerikleri üzerine şu bilgileri vermek mümkündür:

3.1. Letâifnâme (Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis)

Mecâlisü'n-Nefâis, Alî Şîr Nevâî'nin 897/1492 senesi dolaylarında Çağatay Türkçesi ile yazdığı eseridir. Türk edebiyatının ilk tezkiresi olarak kabul edilmektedir. Giriş ve sekiz meclisten (bölüm) oluşmaktadır. Eserde yer alan şairlerin büyük bir kısmı Farsça şiirde şöhret kazanmış kişilerdir. Türkçe şiirler yazan şairler de bulunmaktadır. Türkçe şiir söyleyenlerin "Türkî Gûy" şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Eser çocukluk döneminden itibaren isimlerini duyup tanıma fırsatı bulamadığı ve küçüklüğünde tanıyıp gençliğinde görüştüğü belli başlı şairler başta olmak üzere sultanlar, şehzâdeler, çağın ileri gelen şairleri ve örnek şiirlerini içermektedir. İsimleri anılan kişilerin şair vasıflarının yanı sıra ön planda olan insanî mizaçları da ele alınmaktadır. Sekizinci meclis tamamıyla Hüseyin Baykara (875-912/1470-1506)'ya ayrılmıştır.⁴⁰

Hüseyin Baykara⁴¹ adına Semerkand'ta Türkçe olarak yazılan *Mecâlisü'n-Nefâis* ilk şairler tezkiresi olması bakımından önem arz etmektedir. Bir giriş ve sekiz meclisten oluşmaktadır. Takriben dört yüz elli şairin biyografisi ve örnek şiirlerini içerdiği söylenebilir. Sahasında büyük bir önem arz eden bu eser ilk olarak şair ve yazar Fahrî-i Herevî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Fahrî-i Herevî tercüme yaparken temin ettiği yazma nüshalara müsteniden ilavelerde bulunarak Alî Şîr Nevâî'nin eserinde bulunmayan yüz seksen civarında şairin biyografisi ve örnek şiirlerini ihtiva eden orijinal bir bölüm ekleyerek çalışmasının hatime kısmını Nevâî'ye hasretmiştir. Yaptığı çeviriyi Safevîler dönemi hükümdarı Şâh İsmâil ve oğlu Sâm Mirzâ Safevî'ye sunmuştur.⁴² Fahrî-i Herevî, *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesini tamamladıktan sonra adını *Letâifnâme* koyduğu bu eseri Dürmüş Hân'ın ve veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin himayesi altındayken kaleme almıştır.⁴³ Eser tamamlandığında bu çalışmasını ilgi ve alâka gördüğü Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'ye de takdim etmiştir.⁴⁴ *Letâifnâme* adı ile Farsçaya tercüme edilmiş olan bu eser ilk olarak 1908 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır.⁴⁵ Belirtmek gerekir ki, *Letâifnâme* Fahrî-i Herevî'nin kendisini temayüz ettiği gençlik yıllarının ilk çalışmasıdır denilebilir.

Önem arz eden bahse konu eser daha sonra Hacı Mübârek Şâh Kazvîni'nin oğlu Hekîm Şâh Muhammed Kazvîni tarafından 927-929/1521-1523 yılları arasında Farsçaya tercüme edilmiştir.⁴⁶ Hekîm Şâh Muhammed Kazvîni'nin yaptığı tercüme de Alî Asgar Hikmet tarafından *Letâifnâme* ile birlikte yayınlanmıştır.⁴⁷

3.2. Tuhfetü'l Habîb

Fahrî-i Herevî'nin Herat'ta iken dönemin muhtelif şairlerinin gazellerini bir araya getirerek 929/1523 senesinde Horasan valisi Sâm Mirzâ Safevî'nin lalası Durmuş Hân'ın veziri Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî adına Herat'ta tanzim ettiği bir mecmuadır.⁴⁸ Şiirlerine çok az rastlanan ya da divanları günümüze ulaşmamış şairlere yer verilmiş olduğu için ansiklopedik mahiyette çok mühim bir eserdir ve alfabetik olarak

⁴⁰ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 254-256.

⁴¹ 842/1438 yılında Herat'ta doğan Sultan Hüseyin Baykara sanata, kültüre, edebiyata önem veren bir şahsiyettir. Soyu hem anne hem de baba tarafından Timur'a dayanmaktadır. Hüseyin mahlasıyla yazdığı Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Kıvrak bir zekaya sahip güçlü bir şair ve âdil bir Türk hükümdarıdır. Hüküm sürdüğü otuz yedi yıllık hükümrânlığı süresince meclis kurarak şairleri, edebiyatçıları, ilim adamlarını, sanatçıyı koyup himaye etti. Bu yolla sanat, kültür, edebiyat ve sanatın gelişimine büyük olanak ve katkı sundu. Herat civarında çıktığı bir seferde 912-1506 senesinde öldü. Bkz. Hamid Algar-Ali Alparslan, "Hüseyin Baykara", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 530-532.

⁴² Fahrî-i Herevî *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tercümesine 926/1520 yılında başlayıp bir yıl sonra tamamlamıştır. Bkz. Kemal Eraslan, "Mecâlisü'n-Nefâis", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 216.

⁴³ Nakâvî, *age*, s. 93; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1646.

⁴⁴ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 7; Râşidî, *agm*, s. 442.

⁴⁵ Yıldırım, *age*, s. 9.

⁴⁶ Mansûr Restgâr Fesâî, *age*, s. 522; Belirtilen tercümelemlerin dışında bir diğer tercüme de Ubeydullah Hân'ın kız kardeşi olan Cânî Özbek'in oğlu Sultan Muhammed Özbek adına Abdülalî'nin oğlu Şâh Ali tarafından yapılmıştır. Bu tercümenin bir nüshası Britanya Müzesi'nde mevcuttur. Bkz. Râşidî, *agm*, s. 461-462.

⁴⁷ Yıldırım, *age*, s. 9.

⁴⁸ Nefîsî, *age*, s. 278; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatü's-Selâtin*, s. 4.; Herat'ın ileri gelenlerinden olan meşhur İranlı tarihçi Hândmîr de Habîbullah Sâvecî adına eser yazanlardan biridir. Hümâyûn'un Gucerât seferinde vefat eden Hândmîr'in 927/1521 senesinde başladığı ve 930/1524'te tamamladığı *Habîbu's-Siyer* olarak da anılan umumî dünya tarihi *Habîbu's-Siyer fi Ahbârî Efrâdî'l-beşer* adlı eserini hâmilelerinden Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin namına yazdığı bilinmektedir. Bkz. Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 7; İsmail Aka, "Hândmîr", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 552.

düzenlenmiştir.⁴⁹ Hâce Kerimüddîn Habîbullah Sâvecî'nin adı ile isimlendirmiş olan bu mecmua onun ikinci divanı olarak kabul görmektedir. Ancak Ahmed Gülçîn-i Meânî'ye göre ikinci bir divanı olarak bilinmesi, gerçeği yansıtmayan büyük bir yanlıdır.⁵⁰ Herat'ta kaleme almış olduğu bu mecmuanın yazıldığı tarih beyitte de belirlendiği üzere 941/1534-12 = 929/1523'tür.⁵¹

کوبی «حد» آورد بنظر تحفة الحبيب

تاریخ این صحیفه کسی را عیان شود

3.3. Bostân-i Hiyâl

Fahrî-i Herevî'nin *Tuhfetu'l-Habîb* adlı eserinde yer verdiği şairlerin gazellerinin sadece matla' beyitlerinden müteşekkil eseridir.⁵² Bu eserin Fahrî-i Herevî'ye ait olup olmadığı yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar eserin ona ait olmadığını söylemektedir. *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkirenin Hindistan'da bulunan yazma nüshasının kütüphane katalog tanıtım yazısını yazan kişi başta olmak üzere bazı yazarlar ise bu eseri ona nisbet edip Fahrî-i Herevî'nin eserleri arasında zikretmektedir.⁵³ İki farklı görüşün var olması elbette tartışmalı bir durumdur. Ancak aynı zaman diliminde başka bir yazarın aynı isimle adlandırılan başka bir eserinin olması uzak bir ihtimal değildir.

Yirminci yüzyıl İranlı tarihçilerinden olan Ahmed Gülçîn-i Meânî, Fahrî-i Herevî'nin *Tuhfetu'l Habîb*'te yer alan gazellerin matla' beyitlerinin bir araya toplanmasıyla oluşturduğu bir çalışmasının olabileceği hakkında bilgi verdikten sonra aynı dönemde yaşamış Bektâşî Kulî Abdâl Rûmî'nin de 950/1544 senesinde aynı içerik ve isimle yazmış olduğu Bostân-i Hiyâl adlı eserinin varlığına değinmekte, aynı isimle anılan bu eserin muhtelif yerlerde çokça yazma nüshalarının mevcudiyetinden söz etmektedir. Ahmed Gülçîn-i Meânî, ayrıca bu eseri Fahrî-i Herevî'nin Farsça şiir antolojisi olarak nitelendirilmesinden bahsetmekte ve bunun yanlışlığını da kesin bir dille ifade etmektedir.⁵⁴

3.4. Heft Kişver

Zamanımıza intikal eden ve Şâh İsmâîl'e takdim ettiği *Heft Kişver*, Fahrî-i Herevî'nin efsane ve ahlâk konularını harmanlayıp yazdığı tarih konulu önemli bir eseridir.⁵⁵ Yedi bölümden müteşekkil olan eserin 930/1524 yılından evvel yazılı olduğu kaydedilmiştir. Önceleri Tahran Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan bir yazması şu an o fakültenin merkez kütüphanesine taşınmıştır.⁵⁶ 970/1562 senesinde telif edildiği de belirtilen bu eserin İran ve yurt dışı kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser *İbnü'l Turâb* olarak da bilinmektedir.⁵⁷

Ahlâkî öğütler vermeyi amaçlayan bir eserdir. Her bölüm pek çok hikmetli konu içermektedir. Konusu tarih olan bu eser destansı bir yaklaşım ve üslupla yazılmıştır. Eserde, hikâyeler gerçeğe uygun olarak pragmatik bir anlatımla ele alınıp işlenmiştir. Müellifin oldukça hoş, tekellüfsüz, pürüzsüz, akıcı sağlam ve etkileyici bir üslubu vardır. Şiirlerde olduğu kadar nesirlerde de söz konusu olan sehl-i mümteni⁵⁸ örnekleri eserde yer almaktadır. Anlatılmak istenen düşünce anlatılırken maksadın dışına çıkmaya yol açacak fazla kelimelerden uzak durulmuştur. Eserde yer alan hikâyeler İran padişahları ve diğer büyüklerin seciyesi niteliğindedir ve hayranlık uyandıracak değerler taşımaktadır. İhtiva ettiği birtakım irfanî, hikemî ve destanî unsurlar bakımından oldukça dikkat çekicidir. Eser barındırdığı söz varlığı ve yazarın kalem oynatışı ile dönemin dil özelliklerine tanıklık etmektedir.

3.5. Senâiyu'l Hüsn

Fahrî-i Herevî'nin Sind'te hüküm süren Argûn Hânedanı Hüseyin Şâh Argûn adına telif ettiği eser, edebî sanatlar üzerinedir.⁵⁹ Üstadların kitaplarından genç şairler için derlediğini belirten müellifin bu eserinde evvela Farsça şiirin başlaması üzerine bilgiler zikredilmektedir. Ardından fesâhat ve balagât kaideleri başta olmak üzere

⁴⁹ Hamîd Rızâî - Muhammed İbrâhîm İreçpür, "Mu'arrifi, Berresi ve Tashih-i Nushe-i Senâiyu'l Hüsn Te'lif Fahrî-i Herevî", *Heştomîn Humâyîş-i Pejûheşhâ-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî*, 1394/2015, s. 958.

⁵⁰ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 7-10.

⁵¹ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *age*, s. 420.

⁵² Nakâvî, *age*, s. 94; Nefîsî, *age*, s. 278; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *age*, s. 421.

⁵³ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., Kütüphane Katalog Bilgisi; Şemseddîn Sâmî, "Emîrî", s. 1042; Mansûr Restgâr Fesâî, *age*, s. 523.

⁵⁴ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *age*, s. 421.

⁵⁵ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 9; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. ١٤.

⁵⁶ Rızâî & İreçpür, *agm*, s. 959-961.

⁵⁷ Fahrî-i Herevî, *Heft Kişver*, (Nşr. İreç Afşâr, Mihrân Afşârî), Neşr-i Çeşme, Tahran, 1394/2015, s. 11-13.

⁵⁸ Yalın ve kısa ifadelerle yoğun ve özlü bir anlatım şeklinde tanımlanabilen sehl-i mümteni" örnekleri Fars edebiyatında Sâ'dî-i Şîrâzî'nin eserleri başta olmak üzere Hâfîz-i Şîrâzî'nin gazellerinde, Ferruhî-i Sîstânî'nin kasidelerinde bulunmaktadır. Nesir için de söz konusu olan sehl-i mümteni örneklerinin Târîh-i Beyhâkî, Siyasetnâme, Kâbüsnâme adlı eserlerde varlık gösterdiği kabul edilmektedir. Bkz. Mine Mengi, "Sehl-i Mümteni", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 320-321.

⁵⁹ Nakâvî, *age*, s. 94; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 8; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. ١٥; Zebîhullâh-i Safâ, *age*, s. 1642.

HERATLI FAHRÎ VE ESERLERİ

lafzî ve mânevî sanatlar ile ilgili konular örnekleriyle birlikte kaydedilmektedir. Eserde Unsurî (ö. 431/1040), Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1221), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız-i Şîrâzî (ö. 792/1390), Ubeydullah Hân (ö. 946/1539) ve benzeri şairlere ait örnek beyitler yer almaktadır. Yer yer kendi yazdığı beyitler de bulunmaktadır. Tekellüfsüz sade bir üslupla kaleme alınmış bir eserdir. Yazarın maksadı rahatlıkla anlaşılmalıdır. İyi bir şekilde kavranması adına pek çok örnekten istifade edilmiştir.⁶⁰

3.6. Ravzatu's-Selâtn

Dönemin edebî, sosyal ve kültürel tarihine ışık tutan *Ravzatu's-Selâtn* Fahrî-i Herevî'nin adından bahsedilmesini sağlayan önemli eserlerinden bir tanesidir. *Ravzatu's-Selâtn* müellifin doğduğu yer olan Herat'tan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı bir eserdir. Uzun bir yolculuğun ardından Sind'e ulaştığı bilinen Fahrî-i Herevî burada kendisinden ilgi ve itibar gördüğü Argûn Hânedanlığı hükümdarlarından Ebû Feth Hüseyin Şâh Gâzî'nin sarayına intikal etmiştir. Müellif bu eserini burada bulunduğu süre zarfına tekabül eden 958-962/1551-1554 yılları arasında Sind bölgesinin Tatta şehrinde Farsça olarak kaleme almış ve himayesinde olduğu Ebu Feth Hüseyin Şâh Gâzî'ye takdim etmiştir.⁶¹ *Ravzatu's-Selâtn*'in belgelenmiş, kataloglanmış, bilinen ve belirlenen, Türkiye'de ve Türkiye dışında bulunan kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur. Türkiye kütüphanelerinde şu an için tespit edilmiş bir yazması mevcut olan Fahrî-i Herevî'nin eserlerinden bir tanesi olan bu eser şair hükümdarlar ve devlet adamları üzerine neşredilmiştir. Sadece sultan ve şehzâdeleri içermesi çalışmaya büyük bir önem kazandırmaktadır. Bu konuda yazılan ilk eser olması da önemini arttırmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki tamamı olmasa da bir bölümü devlet adamları ve mesleği şairlik olmayan kimselere tahsis edilmiş eserler de mevcuttur. Örneğin en eski tezkirelerden biri olan *Lübâbü'l-Elbâb*'ın birinci cildi kısmen bu şekilde kaleme alınmıştır.

Bu değerli eserin tashihi ile meşgul olmasa da hakkında tanıtım yazısı yazıp ilim âlemine kazandırmanın Türk Edebiyat Tarihi ve Türk Tarihinin büyük ismi Mehmed Fuad Köprülü'nün olduğunu özellikle belirtmek lazımdır. Bu sebeple ilim sahasında pek çok ilklere imzasını atmış olan M. Fuad Köprülü'nün bu eserin de ilk kâşifi olduğunu vurgulamak icap eder. M. Fuad Köprülü, *Hayat Mecmuası*'nda kaleme aldığı "Heratlı Fahrî ve Tezkiresi" başlıklı makalesinde, dikkate şayan bu eserle tarih ve edebiyat ile uğraşanların şimdiye kadar hiç alâkadar olmadıklarını dile getirmektedir. Ardından Türk ve Fars kültürünü birleştiren Türkçe ve Farsça şiir yazan hânedanların yedi bâbda memzûc (karışık) olarak verildiği *Ravzatu's-Selâtn*'in Ali Şîr Nevâî'nin meşhur eseri *Mecâlisü'n-Nefâis*'ine adeta bir zeyl makamında olduğunu zikretmektedir. İlaveten diğer tezkirelerde ancak kısmen tesadüf olunabilen saltanat süren ve aile-i saltanata mensup kimselerin mevcut olduğunu, bilhassa Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile ilgili mühim bilgilerin varlığına ve eserde anılan Türk şairler ile ilgili bilgilerin Türk dünyası için gayet elzem olduğunun önemine değinmektedir.⁶²

Dostların gönlünü ferahlatmak için gül yaprakları misali her bostandan azametli ve büyük şahsiyetler bir araya toplanarak oluşturulan *Ravzatu's-Selâtn*, mukaddime ve yedi bölümden müteşekkildir. Eserin mukaddime kısmı bazı eserlerde görülen geleneğe uygun bir biçimde Peygamber Efendimize na't ile başlar. Bittiği yerde ise dünyayı adalet ve lütf çiçekleriyle güzel kokulu kılan Allah'a sınırsız şükür ve hamd edilmiştir. Hemen ardından ise şiire alâka göstermiş yüce mizaca sahip şair hükümdarların ve devlet adamlarının hayat hikâyeleri, şiir yazma yetenekleri, başlarından geçen belli başlı olaylar zinciri eşliğinde onlara ait güzel beyitleri içeren bir eser oluşturmasının gerekliliği üzerine bir hikâyeye yer vererek eserin ortaya çıkışı açıklanmaktadır. Fahrî-i Herevî, şiir ve şairler hakkında bilgiler verdikten ve eserini yazma nedenini mukaddime kısmında belirttikten sonra yapıtını yedi bölüm olarak düzenlediğini bizatîhi belirtmektedir. Bu yaklaşım eser içerisinde bulunan şahsiyetlerin kolaylıkla bulunmasına imkân sağlamaktadır. Muhtelif başlıklar altında ele aldığı her bölüme de bâb ismini vermiştir. Müellif, mukaddime kısmını yedinci bab ile ilgili başlığı belirttikten sonra yüzünü Allah'a döndüğünü ve onun izni ve yardımıyla yol alabilmeyi ümit ettiğini "Korunma ve tevfik Allah'tandır" söylemiyle sonlandırmaktadır. Eserde evvela başlıklar ile bir düzen sağlandığı göze çarpmaktadır. Yani Fahrî-i Herevî içeriğini sınırladığı başlıklar aracılığıyla şairlerin kaydedilmesinde bir nizam gözetmiştir. Bu eserin her bir bölümünde zikredilen kişi sayısı farklıdır. Eserde yer bulan kişiler hakkında bilgiler verilirken yer yer kaydedilmiş menkıbelere rastlanmaktadır.

Eserde bölümlerin tahsisi şöyledir: Birinci Bâb; Eserin bu bölümü kısmen farklı üç konudan teşekkül edilmiştir. Bunlardan ilki "Şiirin Tanımı" olup şiir isminin ontolojisi üzerinde durulmuştur. İkinci olarak "Behrâm-i Gûr'un Ahvâli" ile ilgili Farsça şiir söyleyen ilk kişi olması hasebiyle Behrâm-i Gûr'a atfedilen önemle beraber hayatından kısa bir kesit anlatılmıştır. Üçüncü olarak "Fars Şiirinin Başlangıcı" üzerine olup Farsça söylenen şiirlerin ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimi üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra Büyük Selçuklu İmparatorluğu için büyük önem arz eden mühim bilgiler serpiştirilerek üstün yöneticilik

⁶⁰ Rızâî & İrcpür, *agm*, s. 959-961.

⁶¹ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtn*, s. iç kapak ve mukaddime; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtn ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. iç kapak ve mukaddime.

⁶² Mehmed Fuad Köprülü, "Heratlı Fahrî ve Tezkiresi", *Hayat Mecmuası*, C. 1, S. 52, Milli Matbaa, İstanbul, 1927, s. 502.

vasıflarının yanı sıra kimi zaman şiire ilgi ve alâka göstermiş hüner ehli hükümdarlara yer verilmiştir. İkinci Bâb; Eserin bu bölümünde on bir Özbek ve Moğol hükümdarına ve aile-i saltanata mensup olan kişilere yer verilmiştir. Eserin bu bölümünde Türkçe şiir söylemiş olan hükümler ve örnek beyitleri bulunmaktadır. Üçüncü Bâb; Eserin bu bölümü eserin en geniş bölümüdür. Bu bölümde şairlikleri ile de ön planda olmuş Emir Timur Küregen sülalesinden Horasan ve Semerkand hükümlerlerinden otuz altı kişi yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde de Türkçe şiir söylemiş olan hükümler ve örnek beyitleri bulunmaktadır. Dördüncü Bâb; Eserin bu bölümünde şair hükümdar sayısı on ikidir. Bu bölümde kimi zaman şiire meyletmış Irak ve Rûm sultanları yer almaktadır. Beşinci Bâb; Eserin bu bölümünde şair hükümdar sayısı yedidir. Bölümde şiire ilgi ve alâka göstermiş Hindistan sultanlarının ve meliklerinin ahvâli üzerine bilgiler vardır. Akabinde son derece beğenilmekte olan örnek beyitleri yer almaktadır. Altıncı Bâb: Eserin bu bölümünde şair hükümdar sayısı on birdir. Bu bölümde aile-i saltanata mensup şiire meyletmış saltanat emirlerinin hayat hikâyeleri ve örnek şiirleri bulunmaktadır. Yedinci Bâb; Eserin bu bölümünde şair hükümdar sayısı birdir. Mîrzâ Şâh Hasan, Hüseyin Şâh Argûn olarak da bilinen Hasan Şâh Argûn'un biyografisi ve örnek şiirleri yer almaktadır. Bölümlerin tamamında adı anılan kişilerin genel olarak görsel özellikleri, kişilikleri, üstün yöneticilik vasıfları, edebî yönleri ele alınmıştır. Bu kişilerin kaleme almış oldukları en çok rağbet gören ve ün salmış beyitlerden örneklere yer verilmiştir. Şiirlerine örnek verilmeyen birkaç şair kişilik de bulunmaktadır.

3.7. Cevâhiru'l-'Acâyib

Fahrî-i Herevî'nin adından bahsedilmesini sağlayan diğer önemli eserlerinden bir tanesidir. Hicrî onuncu yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyreğinde telif edilmiş olan bu eser *Tezkiretu'n-Nisâ* adı ile de anılmaktadır. Sahasında nadide olan *Cevâhiru'l-'Acâyib*'in kadınları ele alan ilk ve en eski yapıt olması hasebiyle değerli bir kaynak olduğu ve büyük bir öneme sahip olduğu kabul gören bir yaklaşımdır.⁶³ Türkiye dışında birkaç yazması bulunan ve yalnızca kadın şairlerin hayatına - örnek şiirlerine yer veren bu eserin ne zaman yazıldığı ve kime takdim edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıklar tartışılabilir bir husus olmakla birlikte elbette ki bahse değer bir mevzudur ve var olan verilerin çok sahil bir titizlikle okunması elzemdir. Muhtelif kaynakların sayfalarına kaydedilmiş farklı bilgilerden önce eserin ismi ile ilgili var olan küçük bir yanlışlığı belirtmek yerinde olacaktır. Şemseddîn Sâmî'nin, Fahrî-i Herevî'nin eserlerinin isimleri üzerine bilgi verirken hem *Cevâhiru'l-'Acâyib* hem de *Tezkiretu'n-Nisâ* olarak anılan bu eseri ayrı eserler olarak kaydettiğine rastlanmaktadır.⁶⁴ Şemseddîn Sâmî'nin aynı esere ait olan iki farklı isim olarak anmış olması gözden kaçan yahut sehven yapılmış küçük bir hata olarak görülebilir. Zira *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı tezkirenin bir diğer adının *Tezkiretu'n-Nisâ* olduğu herhangi bir kaynakta ihtilaf konusu değildir.

Görüldüğü üzere Fahrî-i Herevî'nin *Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı eserini ne zaman kaleme aldığı ve kime takdim ettiği bilgisi müphemdir. Konu ile ilgili bazı kaynaklarda eserin Muhammed İsâ Tarhân'ın teklif ve teşviki ile 962/1555 senesinde Sind'te yazılıp Hacı Mâh Begüm'e takdim edildiği bilgisi yer almaktadır.⁶⁵ Bazı kaynaklarda Ekber Şâh'ın tahta çıktığı ilk yıl olan 963/1556 yılında hükümdarın gözde süt annesi olan Mâhım Begüm'e sunulmak için kaleme alındığı malumatı bulunmaktadır.⁶⁶ Bazı kaynaklarda ise ilk olarak 1555 senesinde telif edildiğine ancak 963/1556 yılında birkaç küçük değişiklik ile yeniden düzenlenmiş olduğuna dair bilgiler verilmektedir.⁶⁷ Bahse konu Hacı Mâh Begüm ve Mâhım Begüm isimleri dışında bir de Cîcî Begüm anılmaktadır.

Ahmed Gülçîn-i Meânî *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî* adlı eserinde Fahrî-i Herevî'nin hasbel kader Hindistan'a yolculuk yaptığı ve oraya vardığında Ekber Şâh'ın henüz tahta oturmuş olduğu bilgilerine yer vermektedir. Ayrıca Heratlı Fahrî'nin eserinin ön sözünde bizzat kendisinin vermiş olduğu ifadeye karşılık, eseri şahın cülûsunun başladığı yıl olan 963/1556 senesinde kaleme aldığını ve Edhem Hân Kûkeh'in validesi Ekber Şâh'ın ise süt annesi olan Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm'e takdim ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸

Ancak kaynaklarda Ekber Şâh'ın süt annelerinden bahsedilirken iki farklı isim üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri Azîz isimli çocuğu olan Cîcî Anagâh Begüm'dür. Diğeri ise Edhem Kûkeh isimli çocuğu olan Mâhım Anagâh Begüm'dür. Bunlardan güçlü bir kadın şahsiyet olarak adından söz ettiren Mâhım Begüm, Ekber Şâh'ın hayatında asıl olarak mühim roller üstlenen ve etkin olan süt annesidir. O, Ekber'i babası Hümâyün Şâh

⁶³ Yıldırım, *age*, s. 10-11; Yusuf Öz, "Tezkire", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 69; Fahrî-i Herevî, Munşî Ahmed Hüseyin Seherkâkürüy, *Tezkire-i Zenân-i Şâire der İrân ve Hind: Cevâhiru'l-'Acâyib (Tezkiretu'n-Nisâ) ve Âyine-i Heyret*, (Nşr. Minâ Ağâzâde -Zehrâ İbrâhîmoğlu), İntişârât-i Sefir, Tahran 1392/2013, s. 11-12.

⁶⁴ Şemseddîn Sâmî, "Emîrî", s. 1042.

⁶⁵ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114, d. 2; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., Kütüphane Katalog Bilgisi; Neffîsî, *age*, s. 278.

⁶⁶ Ahmed Gülçîn-i Meânî "Tuhfetu'l Habîb" adlı makalesinde bu eserin hem 962/1555 yılında hem de Muhammed İsâ Tarhân adına yazıldığı bilgisinin hakikati yansıtmayan, gerçek dışı bir malumat olduğu değerlendirmelerine de yer vermektedir. Ahmed Gülçîn-i Meânî, *agm*, s. 8-10; Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, s. ۳۳.

⁶⁷ Yıldırım, *age*, s. 10; Râşidî, *agm*, s. 454-455; Fîrûzyân, *agm*, s. 353.

⁶⁸ Ahmed Gülçîn-i Meânî, *age*, s. 417-418.

zamanında taht iddiasında olan amcalarına karşı ciddi bir şekilde koruyup gözetmiş ve bu yolla sarayın kapıları kendisine açılmıştır. Şâh'ın tahta oturduğu ilk yıllarda da onun en büyük destekçisi olmuştur. Bu süreçte kendi gücüne ve Ekber Şâh'ın kudretine zarar vereceğini düşündüğü kişilere karşı da entrikaları ile karşılık vermekten geri durmamıştır.⁶⁹ Ahmed Gülçîn-i Meânî'nin müellifin eserini takdim ettiğini dile getirdiği "Edhem Hân Kûkeh'in validesi Ekber Şâh'ın ise süt annesi olan Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm" ifadesi normal şartlar dahilinde pek olağan gözükmemektedir. Zira Ekber Şâh'ın süt annesi olarak bilinen ve isimleri zikredilen iki isim vardır. Bunlardan biri Mâhım Begüm diğeri ise Cîcî Begüm'dür ve Edhem Kûkeh isimli çocuk Cîcî Begüm'ün değil Mâhım Begüm'ün evladıdır. İki ismin de şahın süt annesi olması hasebiyle Ahmed Gülçîn-i Meânî eserinde, Ekber Şâh'ın süt annesi Mâhım olarak bilinen Cîcî Begüm bilgisine sehven yer vermiş olmalıdır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, eserin iki farklı mukaddimesi bulunmaktadır. Bahse konu bu mukaddimelerden birinde müellif eserin zuhuruna vesile olan hadiseyi açıkça aktarmıştır. Söz konusu mukaddimelerin birinde Fahrî-i Herevî, Mâhım Begüm'ün şerefli meclisine layık bir hediye sunmak için kaleme aldığını kaydetmiştir. Bu ifadesinin hemen üzerinde de Ekber Şâh'ın cülus merasimi sebebiyle saraya armağanlar ve hediyeler gönderildiğine tanıklık eden müellifin şah için inşa ettiği kasideden birkaç beyit yer almaktadır.⁷⁰ Eserin diğer mukaddimesinde müellif herkese karşı lütfkâr olan ve kendisinin de onun hizmetine vararak sonsuz lütuflarından nasiplendiği Argûn kabilesinin ikbal ışığı Hacı Mâh Begüm'ün meclisinden müteşekkir bir hissiyat altında vakarlı ve ihtiyatlı bir şekilde evine döndüğü günlerden bir gün küçük evinin köşesinde *Tuhfetü'l Habîb* mecmuasına göz gezdirirken gözlerine Hâce Hâfız hazretlerinin gazeline nazire olarak yazılmış olan Mihrî'nin bir gazeli tesadüf ettiği ve o esnada aklına Hacı Mâh Begüm'ün yüce gönlünün açılması için nazım libasına zâhir olan kadınlar taifesinden oluşan bir eser oluşturmak geldiği bilgisi mevcuttur.⁷¹

Her iki mukaddime ve bütün ifadeler göz önünde bulundurulduğunda Fahrî-i Herevî bu eserini Muhammed İsâ Tarhân'ın yanında çok kısa bir süre kalmış olmasına rağmen Hüseyin Şâh Argûn'un vefatından sonra Muhammed İsâ Tarhân'ın zevcesi olan ve yaklaşık olarak on yedi yıl lütfunu gördüğü Hacı Mâh Begüm'e minnettarlığını ödemek için 962/1555 senesinin ilk aylarında yazıp takdim etmiş; daha sonra ise Ekber Şâh'ın cülus merasimine denk gelen 963/1556 yılının ilk aylarında yeniden düzenleyip şahın süt annesi olan Mâhım Begüm'e sunmuş olmalıdır.

Fahrî-i Herevî'nin bu eseri mukaddime ve bir bölümden oluşmaktadır. Ancak esere ait iki mukaddime bulunmaktadır. Mukaddimelerde eserin yazılış gayesi yer almaktadır. Metin içerisinde hakkında bilgi toplanan kadın şairler tanıtılmış ve örnek şiirlerine yer verilmiştir. Bölüm içerisinde toplam otuz bir şair bulunmaktadır. Bunlar arasında Türkçe şiir söyleyen şairler de yer almaktadır. Örneğin Bîbî Yezdî ve Moğol Hanım bu cümledendir. Adına ve şiirlerine yer verilmeyen başka kadın şairlerin varlığına da işaret edilen bu eserde kadın şairlerin güzellikleri, mizaçları, maharetleri övgü dolu sözlerle anlatılmıştır. Bununla birlikte kadın şairlerin iletişim içerisinde buldukları kişiler, içinde yaşadıkları dönemin güncel sosyal ve kültürel çevresi, edebî meclislerde yaşananlar menkıbeler eşliğinde izhar edilmiştir. Davranışları, bilgelikleri bakımından halk tarafından beğenilip takdir edildikleri, şiirlerinin herkesçe bilindiği ve çokça okunduğu, şiirlerinin halkı oldukça etkilemesi bakımından şöhretlerinin yaygınlığı dile getirilmiştir. Vurgulamak gerekir ki, 962/1555 yılında yazılmış olan bu eser, kalem ehli kadın şairlerin hicri onuncu yüzyılın ikinci yarısından önceki zaman diliminde edebiyat faaliyetlerinin içerisinde varlık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bununla beraber eser, özellikle seçkin aile kadınlarının eğitim ve kültür ortamından uzak olmadığını, kadın şairlerin erkek şairlerin bulunduğu ortamlarda dahi irticalen şiir söylediklerini ve hatta kendi meclislerini tertip ettiklerini de bizlere aşikâr kılmaktadır.

3.8. Divanı

Dönemin divan edebiyatının inceliklerine vakıf olup tekamülünde rol oynamış mühim şairlerinden olan Fahrî-i Herevî'nin bu çalışması Farsça şiirlerinin olduğu yaklaşık beş bin beyitlik eseridir. Takiyuddîn Evhadî-i Belyânî *'Arafâtu'l-Ârifîn ve 'Arasâtu'l-Âşıkîn ya da 'Arafâtu'l-Âşıkîn ve 'Arasâtu'l-Ârifîn* adlı eserinde

⁶⁹ Frederick Augustus, *The Emperor Akbar*, çev. Annette S. Beveridge), C. 1, Forgotten Books Publisher, London, 1890, s. 78.-88; Anagâhlardan Mâhım Begüm hem beylerin Ekber'e karşı itaatini sağlamış hem de en büyük akıl hocası olmuştur. Hatta Bayram Hân'ın atabeglikten azledilmesinin hemen akabinde ise tüm idare Mâhım Anagâh'ın kontrolüne geçmiştir. Bir müddet sonra Ekber, Cîcî Anagâh Begüm'ün eşi Şemseddîn Muhammed Ataka Hân'ı kendisine vekil olarak atamıştır. Bu durum bir hükümdar gibi tutum sergileyen süt kardeşi Edhem'i ve iktidar hırsına kapılan Mâhım Anagâh Begüm'ü ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Bu bağlamda yaşanan birtakım olaylar zinciri Edhem'in ölümüne Mâhım Anagâh'ın ise tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947, s. 68-73.

⁷⁰ Hüsameddîn Râşidî'ye göre eserin bu mukaddimesinde de Mâhım Begüm olarak anılmış kişiden kastedilen Ekber Şâh'ın süt annesi değildir. Muhammed Mukîm Argûn'un kızı Hüseyin Şâh Argûn ile evlenmiş olan Hacı Begüm'dür ve onun vefatından sonra Muhammed İsâ Tarhân'ın nikahına alıp zevcesi yaptığı kişidir. Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 114.

⁷¹ Fahrî-i Herevî, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, s. 115-116.

günümüzde Hindistan sınırları içerisinde yer alan Agra vilâyetinde bu esere rastladığını kaydetmektedir.⁷² Divanda gazel, kaside, rubâî, do beytî ve mesnevi nazım şekilleri yer almaktadır. Eserde bulunan gazellerin konusu kahramanlık, aşk, âşık, sevgili ve şarap üzerinedir. Bunların yanında hem tasavvufî hem de günlük hayata dair şiirler yer almaktadır. Şiirlerinde geleneksel söz nakışlarını içeren unsurlar hâkimdir. Ele alınan şiirlerde konunun darlığı aynı mazmunların tekrarlı olarak işlenmesine yol açmıştır.⁷³ Fars edebiyatında derin izler bırakarak geniş bir coğrafyanın en küçük kütüphanelerinde dahi divanının nüshaları bulunan ve gazelleri muhtelif mahfillerde okunup tartışılan Hâfız-i Şîrâzî (ö. 792/1390)'yi yaşadığı dönem de dahil kendisinden sonraki bütün gazel şairleri bir şekilde göz önünde bulundurmıştır.⁷⁴ Onun gazellerinin tesiri en çok Şems-i Mağribî (ö. 809/1406), Kâtibî-i Nişâbûrî (ö. 839/1436), Kemâl Gıyâs-i Şîrâzî (ö. 848/1444), Emîr Şâhî-i Sebzvâr (ö. 857/1453), Âzerî-i İsferyânî (ö. 866/1462) gibi şairlerin şiirlerinde görülmektedir. Birçok şairin şiirlerinde olduğu gibi Fahrî-i Herevî'nin şiirlerinde de Hâfız'ın gönülleri süsleyen gazellerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kullanılan vezin, redif ve kafiye bakımından benzerlik gösteren gazelleri vardır. Hâfız'a ait olan beyitlerden iktibaslar yaparak kendi gazellerinin arasına serpiştirdiği şiirleri de mevcuttur.⁷⁵ Şiirlerinde genellikle tasavvufî bir etki hâkim olan Fahrî-i Herevî'nin ilerlediği güzergâhta rehber olarak özellikle Hâfız'ı rehber edinerek yazdığı şiirleri onun tasavvufa meyilli olduğunu ortaya koymaktadır. Fahrî-i Herevî'nin divanındaki şiirleri dikkatle incelendiğinde onun vezin ve kafiye kullanmakta oldukça mahareti ve kudreti ortaya çıkmaktadır. Ayrıca önceki dönemlerin kültürüne, söyleyiş inceliklerine ve şiir ahengine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif tasvirlerin yer aldığı gazellerinde kullandığı kelimelerde maksadına uygun bir renk ve ahenk hâkimdir. Şairin şiirlerini son derece sanatkârane bir biçimde ele aldığı şiirlerindeki dili anlaşılır ve sade olarak nitelendirilebilir olsa da her okuyucunun onun şiirlerinde kendisine dair derin bir anlam bulabileceğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Fahrî b. Mevlânâ Muhammed Emîrî Herevî (ö. 16. yüzyıl sonları), Timurluların son dönemine tekabül eden 903/1498 senesinde, bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Herat'ta doğmuştur. "Herevî", "Heratî", "Fahrî" ve "Emîrî" mahlaslarının kullanıldığı görülmüyorsa da "Fahrî-i Herevî" olarak şöhret bulmuştur. Fahrî-i Herevî, Safevî Devleti ve Hindistan topraklarında varlık göstermiş Türk devletlerinden Argûn Hânedanlığı ve Bâbü Devleti'nin önemli simalarındandır. Doğduğu yer olan Herat'ta takribi olarak kırk yıla aşkın bir süre geçirmiştir. Çocukluk yıllarının tamamını ve gençlik zamanının bir kısmını burada geçirdiğini söylemek mümkündür. Doğduğu topraklardan ayrılıp Sind'e gitmiş ve bir daha doğduğu topraklara geri dönmemiştir. Takribî olarak yedi yıl burada kaldığı ve Ekber Şâh'ın cülus merasimine tekabül eden 963/1556 senesinde Hindistan'da bulunuyor olması, Fahrî-i Herevî'nin 946/1539 senesi dolaylarında Sind'e vardığını aşikâr kılmaktadır. O halde onun Herat'tan ayrıldığı yıl yaklaşık olarak 944-945/1537-1538 seneleri olmalıdır. Fahrî-i Herevî'nin ölüm tarihi ve mezarının bulunduğu yer bilinmese de 970/1562 senesinden sonra vefat ettiği rivayet edilmektedir. Onun hicrî onuncu asrın sonlarında hayata gözlerini yumduğu bilgisi de mevcuttur. Bu bağlamda onun yüz yıla yakın bir yaşam sürdürdüğünü düşünmek olanaklı hale gelmektedir.

İran ve Hint edebiyatının meşhur şahsiyeti olarak anılan ve daha çok o sahalarda araştırmalara konu edinilen Fahrî-i Herevî Türk tarihi ve edebiyatı için de önemli şahsiyetlerden bir tanesidir. Doğduğu ve yaşadığı dönem Türklerin yoğunlukta olduğu ve Türkçenin ivme kazandığı fakat bilim dilinin Farsça olduğu bir devirdir. Bölgede Türkmenlerin egemen olması, Safevî Devlet'nin hükmü altında Herat'ın idare ve düzeninin Türk asıllı "Şamlu" boyunun uhdesinde bulunması ve Fahrî-i Herevî'nin babasının da bölgede emir olarak sorumlu olduğu yönünde bilgiler onun Türk asıllı olabileceğini akıllara getirmektedir. Ancak bu hususta kati bir kanaat mevcut değildir. Alî Şîr Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde Fars kökenli ediplerin sağlam bir Türkçeye vakıf olmadıkları bilgisi doğrudan olmasa da dolaylı olarak öngörülen savı destekler niteliktedir. Zira Fahrî-i Herevî'nin çalışmaları arasında *Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis* de vardır. Türkçeden Farsçaya aktardığı müellifin bu çalışması kendisinin çok iyi bir derecede Türkçe bildiğini göz önüne sermektedir. Tüm bu hususlar Fahrî-i Herevî'nin soylu bir aileye mensup güngörmüş bir Türkmen olduğunu ortaya koymaktadır. Türk asıllı bir devlet adamıdır, denilebilir. Devlet adamlığının yanı sıra şair, yazar ve mütercimlik vasıflarına da sahiptir. Hicrî onuncu yüzyılın güçlü mütercim, usta şair ve ediplerindedir. "*Dünyaya gelmekten maksat iyi bir ad bırakmaktır*" düsturuyla hareket eden Fahrî-i Herevî farklı disiplinlere katkı sağlayan değerli eserler yadigâr olarak bırakmıştır. Eserlerinin dili Farsçadır. Ancak onun hem *Ravzatu's-Selâtin hem de Cevâhiru'l-'Acâyib* adlı çalışmasında Türkçe şiirler de yer almaktadır.

KAYNAKÇA

⁷² Ahmed Gülçin-i Meânî, *agm*, s. 10; Ahmed Gülçin-i Meânî, *age*, s. 419.

⁷³ Fahrî-i Herevî, *Divân-ı Fahrî-i Herevî*, s. 1-146.

⁷⁴ Hâfız, *Hâfız Divânı*, çev. Hicabi Kurlangıç, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1-553.

⁷⁵ Fahrî-i Herevî'nin söz konusu saire ait bazı beyitleri kendi şiirlerinde naklettiği tespit edilmiş olan beyitlerin mukayeseli bir şekilde verilen örnekleri için bkz. Fîrûzyân, *agm*, 355-369.

HERATLI FAHRÎ VE ESERLERİ

AHMED GÜLÇİN-İ MEÂNÎ, “Tuhfetü'l Habîb”, *Neşriyye-i Ferheng-i Horasan*, Yıl 5, S. 3-4, 1343/1964, s. 6-18.

AHMED GÜLÇİN-İ MEÂNÎ, *Târîh-i Tezkirehâ-i Fârsî*, C. 1, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1348/1970.

AKA, İsmail, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

AKA, İsmail, “Hândmîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 550-552.

ALGAR, Hamid – ALPARSLAN, Ali, “Hüseyin Baykara”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 530-532.

AUGUSTUS, Frederick, *The Emperor Akbar*, çev. Annette S. Beveridge, C. 1, Forgotten Books Publisher, London, 1890.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Safevî Devleti Tarihi*, Kimlik Yayınları, Ankara 2015.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947.

ERASLAN, Kemal, “Mecâlisü'n-Nefâis”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 216-217.

FAHRÎ-İ HEREVÎ, *Divân-ı Fahrî-i Herevî*, (Haz. Ahmed Keremî), İntişârât-i Tâlâr-i Kitâb, Tahran 1366/1987.

FAHRÎ-İ HEREVÎ, *Heft Kişver*, (Nşr. İrec Afşâr, Mihrân Afşârî), Neşr-i Çeşme, Tahran 1394/2015.

FAHRÎ-İ HEREVÎ&SEHERKÂKÛRÛY, Munşî Ahmed Hüseyin, *Tezkire-i Zenân-i Şâire der İrân ve Hind: Cevâhiru'l-'Acâyib (Tezkiretu'n-Nisâ) ve Âyîne-i Heyret*, (Nşr. Mînâ Ağâzâde -Zehrâ İbrâhîmoğlu), İntişârât-i Sefîr, Tahran 1392/2013.

FAHRÎ-İ HEREVÎ, *Tezkire-i Cevâhiru'l-'Acâyib*, Yz., National Library of Kalkûta, No: 482.

FAHRÎ-İ HEREVÎ, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin ve Cevâhiru'l-'Acâyib*, (Nşr. Hüsâmeddîn Râşidî), Haydarâbâd, 1388/1968.

FAHRÎ-İ HEREVÎ, *Tezkire-i Ravzatu's-Selâtin*, (Nşr. Hayyâmpûr), İntişârât-i Mu'essese-i Târîh ve Ferheng-i İrân, Tebriz 1345/1966.

FÎRÛZYÂN, Mehdî, “Peyvendhâ-i Beynâmetnî-i Dîvân-i Fahrî-i Herevî ve Hâfız-i Şîrâzî”, *Nâme-i Ferhengistân*, No. 3, 1393/2014, s. 321-370.

GIYÂSÜDDÎN-İ HÂNDMÎR, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, C. 4, İntişârât-i Kitâbhâne-i Hayyâm, Tahran 1333/1954.

HÂFİZ, *Hâfız Divânı*, (Çev. Hicabi Kırılancıç), Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, “Heratlı Fahrî ve Tezkiresi”, *Hayat Mecmuası*, C. 1, S. 52, Millî Matbaa, İstanbul, 1927, s. 502-503.

LEVEND, Ağâh Sırrı *Alî Şîr Nevâi Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

MANSÛR RESTGÂR FESÂÎ, *Envâ-i Nesr-i Fârsî*, İntişârât-i Simet, Tahran 1380/2001.

MENGÎ, Mine, “Sehl-i Mümteni”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 320-321.

NAKÂVÎ, Seyyîd Alî Rızâ, *Tezkire Nivîsî-i Farsî der Hind ve Pakistan*, Mu'essese-i Metbû'ât-i İlmî, Tahran, 1347/1968.

NEFÎSÎ, Sa'îd, *Târîh-i Nazm u Nesr der İrân ve der Zebân-i Fârsî*, C. 2, Çâphâne-i Mîhen, Tahran 1344/1965.

NEVÂÎ, Alî Şîr, *Mecâlisü'n-Nefâis*, çev. Hekîm Şâh Muhammed Kâzvîni, Nşr. Ali Asgar Hikmet, *Bank-i Millî-i İrân*, Tahran 1323/1944.

ÖZ, Yusuf, “Tezkire”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 68-69.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Argûn”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 357.

RÂŞİDÎ, Hüsameddîn, “Fahrî-i Herevî ve Se Eser-i U”, çev. Muhammed Muzaffer, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî-i Meşhed*, S. 2, 1350/1971, s. 421-507.

RİZÂÎ, Hamîd – İRECPÛR, Muhammed İbrâhîm, “Mu‘arrifî, Berresî ve Tashîh-i Nushe-i Senâiyu’l Hüsni Te‘lif Fahrî-i Herevî”, *Heştomîn Humâyîş-i Pejûheşhâ-i Zebân ve Edebîyât-i Fârsî*, 1394/2015, s. 954-982.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, “Emîrî”, *Kâmûsu’l-A‘lâm*, C. 2, Mihrân Matbaası, İstanbul 1306/1888, s. 1042.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, “Mevlânâ Fahrî b. Muhammed Emîrî”, *Kâmûsu’l-A‘lâm*, C.5, 1314/1896, s. 3348.

USLU, Recep, “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 215-218.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2001.

ZEBÎHULLÂH-İ SAFÂ, *Târîh-i Edebiyât der İran ve der Kalemrov-i Zebân-i Fârsî*, C. 5/3, İntişârât-i Firdevs, Tahran 1373/1994.

HERATLI FAHRÎ VE ESERLERİ